

Początki dziejów miejscowości

Chełmek położony jest na podmokłych terenach ciągnących się wzdłuż rzeki Przemszy, u stóp wzgórza zwanego Skalą (295 m n.p.m.). Od wschodu, północy i częściowo południa otoczony jest sosnowymi lasami. Pierwsze wzmianki o Chełmku pochodzą z 1414 roku, kiedy była mowa o Mikołaju z Chełmka. Kronikarz Pawiński podaje, iż w roku 1490 Chełmek należał do parafii Jaworzno, a w swym spisie poborów wymienia w Chełmku trzy łany kmiece czynszowe, jedną zagrodę z rolą, trzech komorników z bydłem, czterech komorników bez bydła oraz jednego karczmarza z pół łanem gruntu. Jan Długosz pisze, że w 1521 roku Chełmek należał do parafii Oświęcim i jest własnością szlachecką Pana Ligęzy. Na podstawie wspomnianych źródeł i analizy map można w przybliżeniu odtworzyć proces powstawania osady. Prawdopodobnie powstanie wsi związane było z ochroną szlaku drogowego. Prowadzącego z Krakowa na Śląsk i przejścia na rzece Przemszy, gdyż tam nad leży najstarsza część osady. Kolejne osiedla powstawały w sąsiedztwie poprzednich, wzdłuż drogi w kierunku północnym i wschodnim od rzeki. Na podstawie układu gruntów na mapie katastralnej można sądzić, iż przysiółki Podzagórze, Zagórcze czy Nowopole powstały w nieco inny sposób niż Zagóra i Młyny. Rozwój rolnictwa postępował tu przez karczowanie lasów, osuszanie bagien i moczarów.

Chełmek w czasie zaborów

Po pierwszym rozbiórze Polski Chełmek został włączony do zaboru austriackiego. Rzeka Przemsza stanowiła granicę pomiędzy zaborem austriackim i pruskim. Ponieważ mieszkańców "przygranicznych" miejscowości łączyło wiele spraw rodzinnych i majątkowych - nadal utrzymywano kontakty. Większość mieszkańców żyła skromnie z rolnictwa i rybołówstwa. Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 roku utworzono Rzeczpospolitą Krakowską pod protektorem Rosji, Prus i Austrii jako neutralne państewko, ale z dużą ingerencją zaborców.

Chełmek znalazł się także w ramach tej Rzeczpospolitej - w Gminie Okręgowej Bobrek, Okręgu Chrzanowskiego. Rzeczpospolita Krakowska dotrwała do 1846 roku, kiedy to na skutek nieudanego powstania Dembowskiego i Tyssowskiego została z dniem 6 listopada wcielona do Austrii. Znaczenie Chełmka wzrosło z chwilą wybudowania biegnącej przez wieś "wiedeńskiej linii kolejowej" (1856 r.) oraz regulacji Wisły i Przemszy. Niezależnie od możliwości uzyskania pracy przy tych inwestycjach mieszkańcy zaczęli trudnić się nowymi zawodami: kolejarzy i flisaków, którzy początkowo na tratwach, a później na galarach przewozili najpierw kamień budowlany, a następnie węgiel do Krakowa, a nawet do Sandomierza.

Wieś Chełmek należy w tym czasie do klucza dóbr bobreckich, a po wybudowaniu w 1810 roku kościoła w Bobrku także do parafii Bobrek. W drugiej połowie XIX wieku, kiedy Galicja uzyskała większą autonomię od władz austriackich oraz pod wpływem bardziej wyrobionych politycznie Polaków zaczęła się ożywiać świadomość narodowa. W tym czasie w Chełmku zorganizowano szkolnictwo z polskim językiem wykładowym. Początkowo uczono się w domach prywatnych, a później w drewnianej 2-klasowej szkole wybudowanej na terenie ofiarowanym przez księżną Ogińską z Bobrka, która zaofiarowała również drzewo na budulec. Ponieważ szkoła ta okazała się za mała w roku 1907 wybudowano nową piętrową szkołę z 4-ro klasowym zakresem nauczania. Wzrosło też zainteresowanie zagadnieniami politycznymi, dzięki kolei zaczęły docierać do Chełmka gazety, a dzięki niektórym mieszkańcom, którzy nawiązawszy kontakt z ks. Stanisławem Stojalowskim założono Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe.

Ksiądz Stojalowski przyjeżdżał do Chełmka i wygłaszał patriotyczne kazania, a że mówcą był wyśmienitym uczestników było bardzo dużo. W 1914 roku wybuchła I wojna światowa. Wielu mężczyzn powołano do wojska. W 1916 roku zanotowano na linii kolejowej Oświęcim - Chełmek (na moście na Wiśle) dużą katastrofę kolejową, w której zginęło wielu żołnierzy.

Okres 20-lecia (1918 - 1939)

Po odzyskaniu niepodległości mieszkańcy Chełmka wcieleni do armii austriackiej wracali z różnych stron Europy. W czasie I wojny światowej na froncie zginęło 22 obywatele Chełmka (tablica w kościele w Bobrku). Wieś była zaniedbana i biedna. W roku 1918 niepodległość odzyskano w zaborach austriackim i rosyjskim, ale Śląsk nadal był okupowany przez Prusaków. Organizowano akcję propagandową na Śląsku - mieszkańcy Chełmka brali czynny udział w tych akcjach. W roku 1920 w sąsiednich Kopciowicach na Śląsku organizowano akcje sabotażowe. W jednej z takich akcji w Małym Chełmie Niemcy w odwecie zastrzelili kilku mieszkańców.

W roku 1921 uruchomiono w Chełmku parowy tartak, w którym pracę znalazło kilku mieszkańców. Część z nich szukała pracy w kopalniach Śląska: w Libiążu i Jaworznie. Część galarami spławiała węgiel, a rolnicy żyli biednie na mało urodzajnej ziemi. Zorganizowała się Straż Pożarna i "Strzelec". W roku 1927 firma Zieleniewski z Krakowa wybudowała nowy żelazny most na Przemszy.

Los cichej i spokojnej wsi zmienił się radykalnie dopiero od 1931 roku, kiedy to ówczesny czeski potentat obuwniczy Tomasz Bata na wykupionych od księcia Adama Zygmunta Sapiehy terenach

rozpoczął budowę fabryki obuwia i oraz osiedle. Fabryka stworzyła szansę i dobrą perspektywę rozwoju całej okolicy. Ilość mieszkańców w przeciągu 5-ciu lat podwoiła się. Rozwinęło się budownictwo i inne dziedziny życia. W roku 1934 wydano pierwszą w Polsce gazetę zakładową "Echo Chełmka". Powstał szereg nowych organizacji społecznych. Wyremontowano i powiększono Dom Ludowy, w którym zorganizowano Urząd Gminy. W 1936 roku, dzięki inicjatywie ks. Eugeniusza Wcisły i wydatnej pomocy fabryki, wybudowano w ciągu jednego roku kościół.

Dwa lata później pracownicy zakładu i społeczeństwo ufundowało dla Wojska Polskiego samolot RWD 13 i kilka karabinów maszynowych. Także w 1938 roku oddano do użytku nowe przedszkole i założono Szkołę Zawodową w celu przysposobienia młodych uczniów do pracy w fabryce "Bata". 1 września 1939 roku wybuchła II wojna światowa.

Okres okupacji niemieckiej (1939 - 1945)

3 września artyleria niemiecka ostrzelała Chełmek. W wyniku tej akcji spaleni uległo 26 domów i 20 zabudowań gospodarskich w najstarszej części Chełmka, która leżała u podnóża Skały. W czasie walk o Chełmek zginęło 17 polskich żołnierzy. W sumie w wojnie wzięło udział 57 mieszkańców z których dziesięcioro zginęło. Niemcy zajęli dla siebie najlepsze mieszkania. Kierownictwo fabryki przejął komisaryczny zarząd. Zaczęły się aresztowania. Wywożenie na przymusowe roboty i do obozów koncentracyjnych. Z Chełmka wywieziono do obozów 55 osób, z czego 35 już nigdy nie wróciło. W fabryce wprowadzono bezwzględny rygor i 10-cio godzinny dzień pracy. Wiosną 1940 roku Niemcy w nocy zburzyli pomnik grunwaldzki, który został wybudowany przez mieszkańców Chełmka. W tym też roku okupanci zaczęli pierwsze wywożenia Żydów do getta i Oświęcimia. Z Chełmka wywiezionych zostało 35 Żydów, z których wojnę przeżyło tylko czterech-pięciu. Chełmek został wcielony do Rzeszy. W tym czasie zaczęły powstawać organizacje podziemne. W październiku 1942 roku został w Chełmku założony podobóz tzw. "Aussenkommando Chełmek" podległe KL Auschwitz. Do 9 grudnia 1942 r. zginęło tu 47 ludzi. W tym miejscu w 1969 r. powstał pomnik ku ich czci. W grudniu 1944 r. grupa Armii Ludowej zorganizowała akcję dywersyjną na zakład. Rozpoczęły się naloty samolotów alianckich na Śląsk, Oświęcim, Czechowice i Trzebinę. W wyniku rozpoczęcia ofensywy radzieckiej Chełmek został wyzwolony 25 stycznia 1945 roku. W czasie działań wojennych zginęło 72 żołnierzy radzieckich.

Okres powojenny - od 1945 roku

Natychmiast przystąpiono do usuwania szkód - odbudowy mostu i szkoły. Fabrykę uruchomiono w niespełna miesiąc, produkując obuwie dla wojska i społeczeństwa. Władzę administracyjną w gminie objęli przedstawiciele partii politycznych PPR i PPS. W pierwszą sobotę kwietnia 1945 r. samolot niemiecki zrzucił kilku spadochroniarzy, którzy zostali ujęci i przekazani władzom. 1 maja 1945 r. uruchomiono przedszkole i szkołę. Chełmek stał się Gminą Zbiorową w skład której wchodziły: Chełmek, Gorzów, Bobrek, Gromiec i Dąb. Fabryka szybko się rozwijała - wysłano ekipę pracowników do zabezpieczenia fabryki w Otmęcie. W lipcu 1946 roku w zakładzie pracuje już 2.227 pracowników.

Rok później Polska Spółka Obuwia "Bata" S.A. zostaje upaństwowiona. Następuje szybka odbudowa i rozbudowa gminy. W roku 1949 oddano do użytku (po odbudowie) uszkodzoną w czasie działań wojennych Szkołę Podstawową nr 1, a w 1952 r. nowo wybudowany budynek Szkoły Zawodowej i Technikum Obuwniczego. W latach 60-tych na uwagę zasługuje otwarcie nowo wybudowanego stadionu sportowego (1962 r.) oraz odsłonięcie odbudowanego Pomnika Grunwaldzkiego (1969 r.). W roku 1969 Chełmek uzyskuje prawa miejskie, a w 1975 w wyniku zmian administracyjnych kraju przydzielony zostaje do województwa bielskiego. Wcześniej Chełmek należał do województwa krakowskiego i powiatu chrzanowskiego. W latach 70-tych następuje znaczna rozbudowa osiedla mieszkaniowego, a pod koniec tego okresu również rekonstrukcja zakładu obuwia.

W tym czasie do użytkowania oddano nowo wybudowane obiekty Ośrodka Zdrowia. Lata 80-te to niepokoje polityczne w Polsce. W 1981 roku strajkuje załoga fabryki, a w grudniu wprowadzony zostaje stan wojenny. W następnych latach zakład obuwia staje się jednoosobową spółką Skarbu Państwa - przechodzi głęboki kryzys. Radykalnie zmniejsza się produkcja, a wielu pracowników zostaje zwolnionych. Na skutek tej trudnej sytuacji zakładu ubożeje również społeczeństwo. Wg. stanu na 31 grudnia 1993 roku powierzchnia gminy i miasta Chełmek wynosi 2.708 ha, w tym miasta 815 ha. Ludność gminy i miasta to - 12.607 mieszkańców, w tym miasta 9.701 osób.

Chełmek, maj 1994. Opracował Franciszek Pactwa